

Гавловська А. О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри національного, міжнародного права
та правоохоронної діяльності
Херсонського державного університету

ПРЕВЕНЦІЯ (ЗАПОБІГАННЯ) САМОВІЛЬНОГО ЗАЛИШЕННЯ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Анотація. Проаналізовано актуальну проблему запобігання самовільному залишенню частини або місця служби (далі – СЗЧ) в умовах воєнного стану, що має значний вплив на обороноздатність української держави. Зауважено мультифакторний характер СЗЧ, яке призводить до зниження боєздатності військових підрозділів, створює дефіцит особового складу на важливих напрямках, погіршує військову дисципліну та має критичний вплив на оборотоздатність держави. Виконано аналіз статистичних даних, що стосуються кримінальних правопорушень у формі СЗЧ, який виявив значну динаміку зростання їх кількості та суттєве зниження ефективності кримінального переслідування за період повномасштабного вторгнення рф.

Окреслено комплекс взаємопов'язаних ініціатив, спрямованих на ефективну превенцію СЗЧ. Зокрема, акцентовано на необхідності вдосконалення нормативно-правової бази, що охоплює не лише розробку і модифікацію норм, які визначають відповідальність за СЗЧ, але й створення механізмів для добровільного повернення та подальшої реінтеграції військовослужбовців. Підкреслено важливість імплементації міжнародних стандартів військового права та правозахисних норм для підвищення прозорості та справедливості у військовій сфері. Зазначено про необхідність посилення інституційної спроможності органів, що відповідають за забезпечення правопорядку та дисципліни у ЗСУ та запропоновано використання ризик-орієнтованих підходів для проактивного їх впливу на чинники, що зумовлюють СЗЧ. Підкреслено важливість створення сприятливого морально-психологічного клімату у військових підрозділах, що передбачає психологічну підтримку, ефективне вирішення конфліктів та запобігання нестатутним взаємовідносинам, забезпечення належних умов проходження служби, що значно знижує стресове навантаження та ризики СЗЧ. Визначено, що систематичне інформування військовослужбовців про їхні права, обов'язки, правові наслідки СЗЧ, а також про наявні механізми захисту їх інтересів сприяє формуванню високого рівня правової культури та сприятиме превенції СЗЧ. Визначено необхідність розробки і впровадження ефективних програм ресоціалізації для військовослужбовців, які вчинили СЗЧ, з метою відновлення потенціалу особового складу ЗСУ та його інтеграції в систему оборони держави.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби, самовільне залишення частини або місця служби, військовослужбовці, превенція, ресоціалізація.

Havlovskaya A. O. Prevention (prevention) of unauthorized lifting of a part or place of service in a state of martial law in Ukraine

Abstract. The urgent problem of preventing the unauthorized leave of a part or place of service (hereinafter referred to as the HCP) in the conditions of martial law is analyzed, which has a significant impact on the defense capability of the Ukrainian state. The multifactorial nature of the HRS is noted, which leads to a decrease in the combat capability of military units, creates a shortage of personnel in important areas, worsens military discipline and has a critical impact on the turnover of the state. Analysis of statistics concerning criminal offenses in the form of HSF, which revealed a significant dynamics of increasing their number and a significant decrease in the effectiveness of criminal prosecution during the period of full -scale invasion of the Russian Federation.

The complex of interconnected initiatives aimed at effective prevention of HSF is outlined. In particular, the need to improve the regulatory framework is emphasized, which covers not only the development and modification of norms that determine the responsibility for the HCP, but also the creation of mechanisms for voluntary return and further reintegration of servicemen. The importance of implementation of international standards of military law and human rights standards to increase transparency and fairness in the military

sphere is emphasized. The need to strengthen the institutional capacity of the bodies responsible for ensuring law and order in the Armed Forces and the use of risk-oriented approaches to the proactive influence on the factors that determine the LCD are proposed. The importance of creating a favorable moral and psychological climate in military units is emphasized, which involves psychological support, effective resolution of conflicts and preventing non-statutory relationships, ensuring the proper conditions of service, which significantly reduces the stress and risks of HSF. It is determined that systematic informing of military personnel about their rights, responsibilities, legal consequences of the HSF, as well as the existing mechanisms for the protection of their interests contributes to the formation of a high level of legal culture and will facilitate the prevention of HSCs. The need to develop and implement effective re-socialization programs for military personnel who committed the HCP in order to restore the potential of the Armed Forces personnel and its integration into the state defense system.

Key words: *criminal offenses, criminal offenses against the established order of military service, unauthorized leaving of a part or place of service, servicemen, prevention, re-socialization.*

Вступ. Актуальність дослідження теми «Превенція (запобігання) самовільного залишення частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні» набуває статусу імперативної наукової та практичної проблеми, що обумовлено мультифакторним впливом цього феномену на обороноздатність державної системи в ході російсько-української війни. Експоненціальне зростання динаміки облікованих кримінальних правопорушень у формі самовільного залишення частини або місця служби (далі – СЗЧ) досягло безпрецедентних масштабів та перевищивши 183 тис. випадків з початку повномасштабної збройної агресії РФ по червень 2025 р. Така деструктивна тенденція, ускладнена перманентним зниженням ефективності кримінального переслідування СЗЧ, є не лише статистичним показником, а й індикатором системних дисфункцій у оборонній сфері та призводить до об'єктивного зниження боєздатності військових підрозділів, дефіциту особового складу на критично важливих напрямках і деградації військової дисципліни, що є фатальним в умовах інтенсивних бойових дій. Крім того, масові випадки СЗЧ детермінують дестабілізацію морально-психологічного стану військовослужбовців і водночас створюючи прецеденти безкарності за вчинення СЗЧ. Дослідження цієї проблематики також є критично важливим для забезпечення довіри суспільства до інститутів оборони та правосуддя, оскільки неефективна протидія СЗЧ може викликати сумніви щодо здатності держави забезпечити правопорядок навіть у найважливішій сфері – обороні державного суверенітету та національної безпеки. Отже, системний кримінологічний

аналіз детермінант СЗЧ, розробка та імплементація превентивних стратегій, що ґрунтуються на міждисциплінарному підході і міжнародних стандартах, є життєво необхідними для збереження кадрового потенціалу ЗСУ, оптимізації функціонування системи національної безпеки та забезпечення стійкості держави у довгостроковій перспективі в умовах російсько-української війни.

Мета статті полягає у дослідженні ключових аспектів превенції (запобігання) СЗЧ.

Виклад основного матеріалу. Самовільне залишення частини або місця служби – це правопорушення, яке відноситься до кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень) визначених у Розділі XIX Кримінального кодексу України (далі – КК України). Відповідно до ст. 407 КК України «Самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем строкової служби, а також нез'явлення його вчасно без поважних причин на службу у разі звільнення з частини, призначення або переведення, нез'явлення з відрядження, відпустки або з лікувального закладу тривалістю понад три доби, але не більше місяця» [1].

За статистичними даними облікованих кримінальних правопорушень узагальнених Офісом Генерального прокурора з початку повномасштабного вторгнення РФ станом на кінець I півріччя кількість СЗЧ склала 183 255 випадків (табл. 1).

Аналіз статистичних даних, що стосуються кримінальних правопорушень у формі СЗЧ, виявляє значну динаміку зростання їх кількості. Зокрема, у 2021 р., до повно-

Динаміка облікованих кримінальних правопорушень у формі СЗЧ та результати їх розслідування в Україні за період 2021 – I півріччя 2025 рр. [2]

	2021	2022	2023	2024	I півріччя 2025	
Загальна кількість облікованих СЗЧ	2 028	6 183	16 515	66 240	94 317	
% від загальної кількості облікованих кримінальних правопорушень	0,6%	1,7%	3,5%	13,5%	28,8%	
% кримінальних правопорушень, у яких особам вручено повідомлення про підозру	45 %	25%	13,5 %	11,2%	3, :%	
% кримінальних правопорушень, за якими провадження направлені до суду (п.п. 2,3 ст. 283 КК України)	з обвинувальним актом	44,5 %	22 %	11,6%	3,2%	1,1%
	з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності	0,05 %	0 %	0%	5,1 %	2%

масштабного вторгнення рф, було обліковано 2 028 випадків СЗЧ, тоді як станом на червень 2025 р. ця цифра сягнула 94 317 за I півріччя поточного року, що свідчить про експоненційне збільшення інтенсивності даного виду кримінального правопорушення. Така тенденція підтверджується також зростанням частки СЗЧ у загальній структурі облікованих кримінальних правопорушень: з 0,6% у 2021 р. до 28,8% за I півріччі 2025 р. Водночас, спостерігається суттєве зниження ефективності кримінального переслідування за СЗЧ, оскільки % випадків, де особам було вручено повідомлення про підозру, зменшився з 45% у 2021 р. до 3% у I півріччі 2025 р. Аналогічна ситуація простежується і щодо частки кримінальних проваджень, направлених до суду з обвинувальним актом, яка скоротилася з 44,5% до 1,1% за вказаний період. При цьому незначна частка справ (2% у I півріччі 2025 р.) почала направлятися до суду з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності. Отже, зазначені статистичні показники свідчать про системну проблему, що вимагає комплексного наукового осмислення та розробки дієвих механізмів превенції і реагування, зокрема в аспекті різкого зростання кількості СЗЧ при одночасному зниженні ефективності кримінального переслідування, що виражається у зменшенні відсотка вручених підозр та направлених до суду кримінальних справ.

Слід зауважити, що такий стан речей негативно впливає на боєздатність військових підрозділів, оскільки зменшує чисельність

особового складу та підриває військову дисципліну і морально-психологічний стан особового складу, знижує рівень довіри суспільства до правоохоронної системи та інститутів оборони, створює прецеденти безкарності, що може призвести до подальшого зростання кількості правопорушень у майбутньому, ускладнюючи боротьбу з СЗЧ та іншими військовими злочинами, що є критично важливим в умовах триваючої збройної агресії рф.

На нашу думку, превенція (запобігання) СЗЧ охоплює комплекс взаємопов'язаних ініціатив, спрямованих на ефективну протидію цьому кримінальному правопорушенню у військовому середовищі. Зокрема, до таких ініціатив можна віднести такі, як:

1. Вдосконалення нормативно-правової бази превенції СЗЧ, що виступає фундаментальним системним підходом до законодавчого регулювання у цій сфері. Зокрема, вдосконалення нормативно-правової бази включає не лише розробку та модифікацію кримінально-правових норм, що визначають відповідальність за СЗЧ, а й створення комплексних механізмів для добровільного повернення військовослужбовців до військової служби та їх подальшої реінтеграції у військовому середовищі. Зауважений аспект, також, охоплює імплементацію міжнародних стандартів військового права та правозахисних норм, що сприяють підвищенню прозорості і справедливості у військовій сфері (наприклад, розробка і впровадження Проекту «Права ветеранів та особового складу Збройних сил в Україні» як частини Плану

дій Ради Європи для України «Стійкість, відновлення та відбудова» 2023–2026 рр., який має на меті посилити захист прав військовослужбовців, ветеранів та їхніх сімей в Україні під час війни та у повоєнний період [3]. Досконала нормативно-правова база має чітко визначати права і обов'язки військовослужбовців які вчинили СЗЧ, процедури вирішення конфліктів та можливості для звернення за допомогою. Наприклад, Закон України № 3902-IX від 20.08.2024 р. передбачав можливість звільнення від кримінальної відповідальності за СЗЧ або дезертирство за умови добровільного повернення та згоди командира. Зокрема, пп. 1 п. І Закону визначає, що «особа, яка під час дії воєнного стану вперше вчинила кримінальне правопорушення, передбачене статтями 407, 408 цього Кодексу, може бути звільнена від кримінальної відповідальності в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством України, якщо вона добровільно звернулася із клопотанням до слідчого, прокурора, суду про намір повернутися до цієї або іншої військової частини або до місця служби для продовження проходження військової служби та за наявності письмової згоди командира (начальника) військової частини (установи) на продовження проходження такою особою військової служби» [4]. Слід зауважити, що положення даного закону знайшли свій подальший розвиток у змінах до кримінального та військового законодавства, які тимчасово спростили процедуру повернення на військову службу для військовослужбовців, які раніше вчинили СЗЧ або дезертирство, гарантуючи їм швидке відновлення контракту, соціальних пільг, грошових виплат, а головне – закриття кримінальної справи за умови добровільного повернення до військової служби до 10.01.2025 р. (в подальшому такий термін було продовжено до 01.03.2025 р. та 30.08.2025 р. відповідно) [5].

2. Підвищення результативності державного регулювання і нагляду в сфері превенції СЗЧ передбачає посилення інституційної спроможності та ефективності органів, відповідальних за забезпечення правопорядку і дисципліни у ЗСУ. Зокрема, даний аспект

включає підвищення результативності роботи Військової служби правопорядку (далі – ВСП), Державного бюро розслідувань (далі – ДБР) та органів прокуратури у розслідуванні та притягненні до відповідальності за СЗЧ. На нашу думку, метою діяльності зауважених органів повинно бути не лише виявлення та покарання винних у вчиненні СЗЧ, але й системний аналіз причин і умов, що сприяють цим правопорушенням, що в свою чергу сприятиме розробці ефективних превентивних заходів запобігання СЗЧ. Зокрема, у контексті превенції СЗЧ з боку відповідних державних органів доцільним вбачається використання ризик-орієнтованих підходів суть яких полягає у системному виявленні, оцінці та управлінні факторами, що підвищують ймовірність вчинення СЗЧ та включає ідентифікацію соціально-демографічних, психологічних і службових ризиків для військовослужбовців та військових підрозділів, дозволяючи диференційовано застосовувати цільові превентивні заходи запобігання даному виду військових кримінальних правопорушень. Такий проактивний підхід трансформує діяльність державних органів від реактивного реагування на кримінальні правопорушення до їхнього запобігання шляхом адресного впливу на детермінуючі чинники, які зумовлюють СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні.

3. Розвиток внутрішніх механізмів контролю та формування культури військової дисципліни фокусується на формуванні стійкої системи превенції СЗЧ безпосередньо у військових підрозділах через посилення внутрішнього контролю та виховання високого рівня дисципліни серед військовослужбовців. Механізм контролю та формування культури військової дисципліни включає створення сприятливого морально-психологічного клімату, що передбачає психологічну підтримку особового складу, ефективне вирішення конфліктів і запобігання нестатутним взаємовідносинам, забезпечення належних умов проходження служби, що значно знижує стресове навантаження на військовослужбовців та ризики СЗЧ. Наприклад, Кабінет Міністрів України «з метою підвищення обороноздатності України шляхом оптимізації застосування кадрового ресурсу Збройних

Сил» [6] схвалив дворічний експериментальний проєкт щодо вдосконалення механізму переміщення військовослужбовців ЗСУ між частинами за їхньою ініціативою. Цей проєкт реалізується через портал «Армія+», дозволяючи певним категоріям військовослужбовців подавати рапорти на переміщення з перевіркою Кадровим центром ЗСУ протягом 72 годин та чітко визначеними підставами для відмови у переведенні [6].

На нашу думку, у цьому напрямі превенції СЗЧ можна додатково впровадити систему обов'язкових та регулярних тренінгів для молодшого і середнього командного складу з питань психологічної підтримки, управління конфліктами та лідерства, орієнтованого на збереження особового складу і формування позитивного мікроклімату у підрозділах.

4. Підвищення рівня правової свідомості і обізнаності особового складу військовослужбовців передбачає систематичне їх інформування щодо прав та обов'язків, правових наслідків вчинення СЗЧ, а також щодо наявних механізмів захисту їхніх законних прав і інтересів. Метою підвищення рівня правової свідомості та обізнаності особового складу є формування високого рівня правової культури у військовослужбовців, яка базується на повазі до закону, усвідомленні особистої відповідальності та розумінні важливості дотримання військової дисципліни для обороноздатності держави. Ефективна правова освіта допомагає запобігти СЗЧ, оскільки військовослужбовці будуть обізнані про ризики та можливості вирішення проблем, які можуть стати передумовами та причинами СЗЧ, а також механізму повернення до військової служби після СЗЧ. Наприклад, ДБР на власній офіційній веб-сторінці інформує військовослужбовців щодо алгоритму повернення після СЗЧ або дезертирства [7].

5. Розробка та впровадження ефективних програм ресоціалізації військовослужбовців, що вчинили СЗЧ, які передбачають не лише юридичне врегулювання статусу таких військовослужбовців, а й їхню психологічну, соціальну та, за потреби, медичну реабілітацію. Метою впровадження програм ресоціалізації є не «покарання заради покарання», а відновлення потенціалу особового складу та

його інтеграція в систему оборони, що сприяє зменшенню кількості повторних випадків СЗЧ і покращенню загальної дисципліни у військових підрозділах. Наприклад, Програма реінтеграції ветеранів IREX, яка хоча й орієнтована ширше на ветеранів, включає напрямки покращення доступу до психосоціальної підтримки, що може бути адаптовано і для військовослужбовців, які повертаються після СЗЧ [8].

На нашу думку, у цьому аспекті, вкрай важливою є розробка та впровадження індивідуалізованих програм соціально-психологічної підтримки та адаптації для військовослужбовців, що повернулися після СЗЧ. Такі індивідуальні програми повинні передбачати не лише первинну психологічну діагностику, а й призначення персональних кураторів (менторів) з числа досвідчених військових ветеранів або кваліфікованих психологів, які б супроводжували військовослужбовців протягом певного, індивідуально визначеного періоду реінтеграції, надаючи їм допомогу у вирішенні як службових питань та особистих проблем. Така комплексна та персоніфікована підтримка дозволить не лише зменшити ризик повторного СЗЧ, а й сприятиме їхній повноцінній ресоціалізації та ефективному відновленню потенціалу для подальшого виконання обов'язків або інтеграції у цивільне життя.

Висновки. Превенція (запобігання) СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні є критично важливою проблемою, що має мультифакторний вплив на обороноздатність держави, оскільки масовий феномен СЗЧ призводить до зниження боєздатності підрозділів, дефіциту особового складу на важливих напрямках оборони та деградації військової дисципліни, а ефективна протидія СЗЧ є життєво необхідною для збереження кадрового потенціалу ЗСУ та забезпечення стійкості держави в ході російсько-української війни.

Превенція СЗЧ охоплює комплекс взаємопов'язаних ініціатив, спрямованих на ефективну протидію цьому правопорушенню:

- 1) вдосконалення нормативно-правової бази, що включає не лише визначення відповідальності за СЗЧ, а й створення механізмів для добровільного повернення до військової служби та реінтеграції військовослужбовців, в т.ч. і на основі імплементації міжнародних

стандартів військового права і правозахисних норм;

2) підвищення результативності державного регулювання та нагляду у сфері превенції СЗЧ шляхом посилення інституційної спроможності органів, відповідальних за правопорядок і дисципліну у ЗСУ, та їх системного аналізу причин СЗЧ;

3) розвиток внутрішніх механізмів контролю і формування культури військової дисципліни безпосередньо у військових підрозділах

за умов створення сприятливого морально-психологічного клімату та забезпечення належних умов служби;

4) підвищення рівня правової свідомості та обізнаності військовослужбовців шляхом систематичного інформування про їхні права, обов'язки, правові наслідки СЗЧ та механізми захисту їх інтересів;

5) розробка та впровадження ефективних програм ресоціалізації для військовослужбовців, які вчинили СЗЧ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n2875> (дата звернення: 12.05.2025)

2. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіс Головного прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchynili-kriminalni-pravoporushennya-2> (дата звернення: 25.06.2025)

3. Права ветеранів та особового складу Збройних сил в Україні. Офіс Ради Європи в Україні. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/rights-of-veterans-and-personnel-of-armed-forces-in-ukraine> (дата звернення: 12.05.2025)

4. Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану: Закон України від 20.08.2024 р. № 3902-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3902-20#Text> (дата звернення: 13.05.2025)

5. Про внесення змін до деяких законів України щодо порядку проходження військової служби окремими категоріями військовослужбовців під час дії воєнного стану: Закон України від 30.04.2025 р. № 4392-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4392-20#Text> (дата звернення: 05.05.2025)

6. Про реалізацію експериментального проекту щодо вдосконалення механізму переміщення військовослужбовців між військовими частинами Збройних Сил за їх ініціативою: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 листопада 2024 р. № 1291. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-realizatsiiu-eksperymentalnoho-proektu-shchodo-vdoskonalennia-mekhanizmu-peremishchennia-viiskovosluzhbovtsiv-mizh-viiskovymu-chastynamy-zbroinykh-syl-za-ikh-initsiatyvoiu-1291> (дата звернення: 22.05.2025)

7. ДБР закликає військовослужбовців, які вперше самовільно залишили частину, скористатися можливістю повернутися на службу до 30 серпня (ІНФОГРАФІКА). Офіційна веб-сторінка Державного бюро розслідувань. URL: <https://dbr.gov.ua/news/dbr-zaklikae-vijskovosluzhbovciv-yaki-vpershe-samovilnozalizhili-chastinu-skoristatysya-mozhlivistyu-povernutisya-na-sluzhbu-do-30-serpnya> (дата звернення: 02.05.2025)

8. Програма реінтеграції ветеранів IREX. URL: <https://veteran-reintegration.in.ua/pro-nas/> (дата звернення: 15.05.2025)